

## ASPEK STILISTIK LAN FILOSOFI ING CAKEPAN GENDHING-GENDHING PAHARGYAN MANTEN ADAT SURAKARTA

Ferdyansyah Karna'in, Drs. Bambang Purnomo, M.S.

Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah (Jawa)

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Surabaya

branjung\_susena@yahoo.co.id

### Abstrak

Cakepan gendhing minangka tembang utawa sekar Jawa kang asipat lawas, tegese isih migunakake puitika Jawa lawas. Anggone maca cakepan mau kanthi titi laras lan diiringi gamelan utawa karawitan Jawa klasik. Cakepan gendhing kapilih minangka objeke panliten amarga lelewaning basa kang ana ing cakepan gendhing lumrahe duweni bentuk kang maneka warna amarga dumadi saka reriptan sastra Jawa lawas kang isih nengenake “othak-athik mathuk”. Gendhing – gendhing pahargyan minangka salah sawijining jinis gendhing adhedhasar *fungsi* panganggone. Gendhing pahargyan kaperang maneh adhedhasar jinis pahargyane. Gendhing pahargyan kang dadi punjere panliten yaiku pahargyan manten adat Surakarta. Gendhing-gendhing kang digunakake kanggo ngiringi upacara dhaup mau wis lumrah diungelake ing saben pahargyan, nanging ing pahargyan siji lan sijine tamtu wae duweni bab kang beda gumantung saka wewengkone. Bab-bab mau bisa didadekake lelandhesing panliten kanthi nengenake struktural, stilistika, lan aspek filsafate. Analisis katindakake kathi pangajab bisa nemokake kekhasan reriptan sastra mau.

Teori kang digunakake yaiku teori stilistik lan filsafat. Dhata panliten iki dijupuk saka buku lan rekaman. Sumber dhatane asale saka antologi gendhing pahargyan, antologi gendhing Ki Narto Sabdo lan rekaman gendhing pahargyan manten RRI Solo. Tatacara nglumpukake dhata kanthi metodhe pustaka lan nyemak. Teknik kang digunakake yaiku teknik transkripsi.

Jinis cakepan gendhing pahargyan manten adat Surakarta kaperang adhedhasar struktur wewangunane. Jinis cakepan mau yaiku, sekar, lelagon, wangsalan, parikan, salisir lan abon-abon. Sekar kang ana ing cakepan gendhing pahargyan manten adat Surakarta yaiku sekar macapat, dene sekar tengahan lan sekar ageng ora ana ing jinise cakepan gendhing.

### PURWAKA

#### Landhesane Panliten

Gegendhingan minangka sarana kanggo ngegengake swasana ing pahargyan manten. Donga, pangajab lan panyandra kasuguhake lumantar ungle gegendhingan. Saperangan ahli karawitan ngandharake menawa kang diarani gendhing yaiku sakabehing lelagon kang diungelake mawa gamelan lan duweni laras slendro utawa pelog. Nganti seprene rada angel ditemokake buku teori kang mawas bab gendhing, amarga sejatine teori gendhing iku karipta lan disinaoni kanthi cara *oral* utawa lisan ora katulis ing buku lan naskah. Ora mokal yen gendhing gendhing reriptan lawas akeh kang *anonim*. Teori gendhing kang asipat lisan wiwit ganti awujud tulis bebarengan karo pangrembakane jaman, masyarakat Jawa kang luwih modern miwiti *dokumentasi* gendhing-gendhing Jawa awujud cathetan lan buku. Notasi- notasi gendhing uga wiwit diwenehi paugeran panulisanane.

Sajrone gendhing, sindhenan uga minangka salah sawijine perangan kang ana ing gendhing, ana rong unsur ing sindhenan yaiku unsur teks lan unsur lagu, (Suraji,2005:38). Unsur teks kaperang dadi pitung warna

yaiku wangsalan, abon-abon utawa isen-isen, parikan, macapat, sekar ageng, sekar tengahan lan sekar bebas. Unsur lagune yaiku wirama, laras, cengkok, pathet, seleh, wilet, luk, gregel, lan padhangulihan. Panliten iki bakal ngrembug lan nengenake unsur teks ing gendhing minangka perangan saka kasusastran Jawa.

Teks utawa cakepan digunakake kanggo ngandharake maksud saka lagu kang diaturake. Teks utawa cakepan kang digunakake ing sindhenan bisa dipilih saka karya sastra kang wis ana, tegese ora ana pathokan apa maneh *kemutlakan* ing panganggone cakepan tartamtu kangge gendhing tartamtu kejaba ing gendhing-gendhing pamijen (Suraji,2005:39). Atmojo, (2012:XV) ngandharake, gendhing pamijen yaiku gendhing kang duweni wujud mligi lan garapan kang mligi. Dadi ora saben cakepan kang ana ing gendhing duweni sipat mligi lan paugeran kang gumathok kaya dene puitika Jawa lawas.

Satuhune menawa dionceki, cakepan-cakepan kang ana ing gendhing-gendhing Jawa duweni makna kang jero. Dadi ora amung surasa saka kabasan wae kang ana sajrone cakepan gendhing nanging uga isi lan

maknane. kanthi mangerteni isi lan maknane gendhing ateges bisa ngasakake gendhing kanthi wutuh lan satuhune. Minangka salah sijine wujud kasusastran Jawa, Cakepan gendhing duweni sipat etik, estetik, saintik.

Unsur teks utawa cakepan sajrone gendhing-gendhing pahargyan manten mujudake perangan saka kasusastran. Cakepan gendhing tamtu wae ora mung bisa disawang saka wujud wantahe nanging uga bisa dirasakake surasane kanthi luwih nandhes. Bab-bab kang ngemu nilai-nilai luhur kang awujud *lahiriyah* lan batin uga bisa dadi kawigaten. Kangge ndhudhah unsur batin sajrone karya sastra, tamtu wae ora bisa mung nengenanke teori-teori kaya dene struktural teks wae. Unsur batin kang ana sajrone teks bisa dingerteni kanthi luwih jero menawa sajrone nyinaoni uga migunakake olah rasa. Cakepan tembang utawa gendhing kang migunakake puitika Jawa, mula sajrone tembang utawa gendhing basane migunakake gaya utawa basa rinengga, tamtu wae akeh makna kang kasingit ing jerone tembang utawa gendhing mau.

Awit saka wigatine gendhing tumrap panguripan masyarakat Jawa mligine ing saben pahargyan manten, gendhing perlu ditindingi kanthi luwih jero utamane bab unsur teks kang ana ing jerone. Unsur teks kang bisa menehi makna lan ngaturake maksud gegendhingan mau tumrap para pamiyarsane. Awit gendhing kang *lingkupe* wiyar, panliten iki diwatesi kanthi jupuk salah sawijine upacara sakral yaiku dhaup utawa pahargyan manten.

Saka sakabehing adicara, adicara panggih mujudake punjering adicara. Adicara panggih uga migunakake gegendhingan kang akeh cacahé. Gegendhingan sajrone panggih yaiku *subakastawa*, *monggag*, *udan basuki*, *langen gita srinarendra*, *ibu pertiwi*, *kodhok ngorek*, *kebo giro*, *gleyongan*, *ayak ayak*, *muji rahayu lsp*. Gegendhingan mau diungelake wiwit panyandra pawiwahan nganthi pungkasané kirab.

Gegendhingan kang ana ing adicara panggih asring digunakake lan akeh cacahé. Tata adicara panggih uga dawa lan kebak makna lan simbol, mula panliten iki bakal nengenake gegendhingan ing adicara panggih. Panliten kanthi irah-irahan "*Aspek Filosofis Ing Cakepan Gendhing-Gendhing Pahargyan Manten Adat Surakarta*" diajab bisa migunani tumrap pasinaon sastra mligine sastra kang awujud tembang utawa gendhing.

#### Underane Panliten

Ing ngisor iki bakal kaandharake undere panliten yaiku

- (1) Kepriye wujud wangunaning struktur cakepan gendhing-gendhing pahargyan manten adat Surakarta?

- (2) Kepriye lelewaning basa kang ana ing cakepan gendhing-gendhing pahargyan manten adat Surakarta ?

- (3) Kepriye aspek filosofis kang ana ing cakepan gendhing-gendhing pahargyan manten adat Surakarta?

#### Ancase Panliten

Adhedhasar punjere panliten, ancase panliten ana ing ngisor iki.

- (1) Ngandharake wujud wangunaning struktur cakepan gendhing-gendhing pahargyan manten adat Surakarta.
- (2) Ngandharake lelewaning basa kang ana ing cakepan gendhing-gendhing pahargyan manten adat Surakarta .
- (3) Ngandharake aspek filosofis kang ana ing cakepan gendhing-gendhing pahargyan manten adat Surakarta.

#### Paedahe Panliten

- (1) Kanggo Panaliti

Kanthi panaliten iki, panaliti bisa ngaturake kawruh sing wis disinaoni mligine babagan ilmu filsafat sastra, panaliten iki uga bisa nyinaoni *style* utawa gaya kang ana ing cakepan gendhing-gendhing pahargyan manten.

- (2) Kanggo Pamaos

Nggampangake pamaos kange mangerteni teges, makna lan filosofi kang ana ing cakepan gendhing-gendhing pahargyan manten. Sawise mangerteni teges lan maknane, para pamaos diajab bisa nyerep kanthi jeru isine. saliyane iku, panliten iki uga migunani kangge para waranggana kangge mangerteni luwih jeru isi gendhing kang ditembangake.

#### TINTINGAN KAPUSTAKAN

##### Struktur Puitika Cakepan Gendhing

Sejatine riptan sastra kang awujud cakepan bisa digolongake ing sastra puisi. Sastra kang awujud cakepan nggunakake struktur panulisan puisi Jawa lawas. Cakepan duweni struktur kang maneka warna wujudé, kaya dene macapat, sekar tengahan, sekar ageng, lelagon, wangsalan, lan parikan.

##### Sekar Macapat

Saperangan masyarakat nafsirake tembang macapat kanthi beda siji lan sijine. Ana kang nafsirake tembang macapat iku maca papat-papat. Penafsiran mau

bisa diweruhi saka cara macane tembang kanthi ngunekake lan medhot patang wanda kapisan lan patang wanda sabanjure. Ana kang negesi macapat iku macapat utawa wewacan kang kaping papat.

Sakehe penafsiran mau dadekake maneka warna versi ngenani pangerten tembang macapat. Salah sawijining ahli ndudut lan ngandharake tegese tembang macapat. Tembang macapat mujudake puisi Jawa kang kaiket dening paugeran, ing antarane guru wilangan, guru lagu lan guru gatra kang cara macane migunakake tembang kanthi nengeneke *pernafasan* (Sugimin, 2010:250)

Sekar macapat uga nduweni titikan struktural kang maneka warna. Ana sewelas jinis tembang macapat kang duweni ciri-ciri struktural beda siji lan sijine. Sewelas jinis mau yaiku: Sinom, Dhandhanggula, Asmaradana, Pangkur, Pucung, Kinanti, Mijil, Durma, Maskumambang, Megatruh lan Gambuh. Sugimin, (2010:251) ngandharake, Ciri struktural saben jinis tembang bisa dimangerteni saka cacahing wanda, cacahing gatra lan dhong-dhinge swara ing pungkasaning gatra. Andharan ngenani jinis tembang macapat bakal katulis ing tabel ngisor.

| Paugeran Tembang Macapat |            |                                 |                              |                              |
|--------------------------|------------|---------------------------------|------------------------------|------------------------------|
| Sekar Macapat            | Guru Gatra | Guru Wilangan                   | Guru Lagu                    | Watak                        |
| Mijil                    | 6          | 10, 6, 10, 10, 6, 6             | i, o, e, i, i, u             | Prihatin lan ngemu rasa gela |
| Sinom                    | 9          | 8, 8, 8, 8, 7, 8, 7, 8, 12      | a, i, a, i, i, u, a, i, a    | Ranyah, grapyak              |
| Dhandhanggula            | 10         | 10, 10, 8, 7, 9, 7, 6, 8, 12, 7 | i, a, e, u, i, a, u, a, i, a | Luwes, ngresepake            |
| Kinanthi                 | 6          | 8, 8, 8, 8, 8, 8                | u, i, a, i, a, i             | Seneng, tresna asih          |
| Asmarandana              | 7          | 8, 8, 8, 8, 7, 8,               | i, a, e, a, a, u, a          | Sengsem, asmarad             |

|              |   |                       |                     |                              |
|--------------|---|-----------------------|---------------------|------------------------------|
|              |   | 8                     |                     | a                            |
| Durma        | 7 | 12, 7, 6, 7, 8, 5, 7  | a, i, a, a, i, a, i | Galak, nepsu                 |
| Pangkur      | 7 | 8, 11, 8, 7, 12, 8, 8 | a, i, u, a, u, a, i | Sereng, nepsu ngemu prihatin |
| Maskumambang | 4 | 12, 6, 8, 8           | i, a, i, a,         | Ngeres, nelangsa             |
| Pucung       | 4 | 12, 6, 8, 12          | u, a, i, a          | Sembrana, Parikena           |
| Gambung      | 5 | 7, 10, 12, 8, 8       | u, u, i, u, o       | Semarak, lucu, guyon         |
| Megatruh     | 4 | 12, 8, 8, 8           | u, i, u, i          | Nglangut, getun              |

### Lelagon

Lelagon utawa lagon sejatine ora kalebu jinise tembang utawa sekar. Lagon ora duweni paugeran kang kaiket kaya dene sekar utawa tembang. Lagon utawa lagu ora kalebu jinise tembang, amarga lagu iku titi laras, luwih trep diarani lagu ing *syair* utawa puisi (Muljono, 2013:107)

### Salisir

Kejaba ana sekar, lelagon lan parikan cakepan gendhing uga ada kang dumadi saka warangka liya yaiku salisir. Salisir mujudake salah sawijining wewangunan cakepan gendhing kang memper parikan lan wangsalan. Senajan memper karo parikan lan wangsalan nanging salisir iku ora kena diarani salah sijine. Salisir bisa uga arupa wangsalan, bisa parikan, bisa kekarone lan uga bisa dudu kekarone. Salisir duweni wewangunan kang gumathok yaiku, saben sapada dumadi saka patang gatra, saben gatra dumadi saka wolung wanda.

### Abon-abon

Miturut basastra Jawa, abon-abon duweni teges uba rampe kanggo slametan. Tembung ubarampe duweni



teges jejangkepan utawa panjangkep. Abon-abon mujudake teks kang arupa tetembungan kang ora ana sesambungane karo ukara utama (Budiarti, 2013:150). Saka pangerten iku mau, Abon-abon mung duweni kalungguhan minangka selingan. Sidhenan kang migunakake parikan lan wangsalan biyasane diselingi abon abon. tuladhane abon-abon yaiku:

*Rama-rama, ya nduk, gones, yomas-yomas, wong kswarang, wong manis, bapakne, thole, ramane dhewe, raden, gonas ganes, wicarane, ayem tentrem sawangane, gandhes luwes sasolahe, rompyoh-romyoh sesinome, anteng tajem polatane*

Tuladha abon-abon kang ana ing dhuwur menawa digathukake karo wangsalan yaiku :

*Kolik priya priyagung anjani putra  
(rama-rama)  
Tuhu eman wong anom wedi kangelan*

*Jenang sela wader pari sesonderan  
(gones gones) / (gones nenes wicarane)  
Apuranta yen wonten lepat kawula*

#### Wangsalan

Wangsalan yaiku salah sawijine ukara kang dumadi saka siji utawa rong *frase*, ing sajrone ukara mau ngemu makna kang sesingidan lan wangsulane uga ana ing ukara mau. Amarga sipate kang sesingidan, mula kudu gathukake tembung-tembung kang ana sajrone ukara kasebut kanggo mikolehi wangsulane (Waridi, 2002: 127-128 ing Budiarti, 2013:149).

Umume, wangsalan kaperang dadi patang jinis, yaiku wangsalan lamba, wangsalan rangkep (camboran), wangsalan memet lan wangsalan padintenan (Padmosoekotjo, 1960:6). Budiarti, (2013:149) uga ngandharake saka patang jinis wangsalan mau kang bisa digunakake kanggo lagu sindhenan mung siji yaiku jinis wangsalan rangkep.

Wangsalan rangkep yaiku jinis wangsalan kag isi wangsulane luwih saka siji, dumadi saka rong *frase*, *frase* kapisan isine pitakonan lan *frase* kapindho isine wangsulane (Budiarti, 2013:149). Tuladhane wangsalan rangkep ing antarane:

Wangsalan 4 wanda :

*Welut wana kawula amung saderma..... welut wana (ula)*

*Kawi sekar den sugih tepa salira .....kawi sekar (puspa)*

Wangsalan 12 wanda:

*Kawis pita kang lata kinter ing toya*

*Aja uwas, den sumarah mring*

*Hyang Sukma*

Katrangan : *kawis pita tegese maja*

*lata kentir ing toya tegese sarah/ uwuh/sampah*

#### Parikan

Parikan yaiku sawijine ukara kang dumadi saka rong *frase* kang saben pungkasan *frase* kapisan lan *frase* kapindho duweni dong-dhinge swara kang padha (Budiarti, 2013:150). Ing Bahasa Indonesia parikan duweni struktur kang meh saemper karo pantun. Saperangan masyarakat uga duweni panemu menawa pantun kang migunakake basa Jawa iku diarani parikan. Nanging menawa dititi, senajan strukture parikan lan pantun meh padha, sejatine beda. Parikan iku dudu pantun lan pantun iku uga dudu parikan. Tuladhane parikan yaiku :

*Rujak nanas pantes den wadahi gelas,  
tiwas-tiwas nglabuhi wong ora nggagas*

*Rujak degan esih legan ja kluyuran,  
kudu ngeman ndhak urip dadi cacadan*

#### Titi Swara (bunyi) ing Cakepan Gendhing

Swara saliyane minangka rerenggan sajrone puisi (cakepan gendhing) uga duweni piguna kang luwih wigati, yaiku gawe nandhese pocapan, nuwuhake rasa, lan menehi gambaran utawa angen-angen kang cetha saengga nuwuhake swasana kang mligi (Pradopo, 1997:22).

Lelewaning basa arupa aspek swara ing cakepan gendhing pahargyan manten adat surakarta antarane, purwakanthi guru swara, purwakanthi guru lumaksita lan purwakanthi guru sastra. Ora kabeh cakepan gendhing migunakake purwakanthi guru swara lan purwakanthi guru sastra, dadi mung saperangan cakepan gendhing kang bakal didhudhah lelewaning basane.

#### Pamilihing Tembung (Diksi)

Sajrone karya sastra utamane kang awujud puisi tamtu wae nengenake diksi. Diksi utawa pamilihan tembung mijudake perangan kang wigati ing panulisan sastra puisi awit tetembungan kang pinilih bisa nuwuhake rasa sajrone karya sastra. Pangripta ngandharake ide utawa pamawas supaya ditrima pamaos utawa pamiyarsa tamtu wae migunakake basa kang endah.

pamilihing tembung kang trep bisa ndadekake pamaos utawa pamiyarsa nuwuhake rasa pangrasa kang cunduk karo imajinasine panulis utawa pangripta.

Pamlihing tembung iki duweni sesambungan karo maknane tembung lan tetembungane sawijining pawongan. Menawa wong kasebut nguwasani tetembungan kang akeh, tamtu wae nalika nulis bisa luwih mardika anggone milih tetembungan kang dianggep paling trep kanggo makili rasane. Saliyane pamilihan tembung kang trep lan cunduk kar maknane, ing kene uga nengenake pamawase panulis kanggo mangerteni sesambungan bentuk basa, bentuk basa kang dimaksud yaiku tembung kang dipilih wis cukup jangkep apa durung kanggo nyengkuyung maksud pangripta (Keraf, 2006:87)

Saka andaran mau kena didudut menawa diksi minangka pamilihing tembung kang trep kanggo ngandharake panemu utawa pikirane pangripta reriptan sastra kanggo mikolehi asil kang duweni makna, rasa, lan asil kang bisa urip.

## METODHE

### Obyeke Panaliten

Obyeke panaliten iki awujud tulisan lan rekaman gendhing utawa cakepan. Sajrone gendhing, unsur teks utawa cakepan mujudake perangan sastra. Cakepan uga mujudake perangan gendhing kang bisa ngandharake maksud lan makna gendhing kang disuguhake. Gendhing – gendhing kang dadi obyektif panaliten arupa gendhing-gendhing pahargyan mligine ing pahargyan manten mligine ing adicara panggih. Cakepan gendhing pahargyan manten kajupuk saka kempalan gendhing-gendhing pahargyan dening Dinoyo BA, Kumpulan Gendhing-gendhing Jawa Karya Ki Narto Sabdho dening Sugiyarto A, lan rekaman gendhing pahargyan manten adat Surakarta RRI Solo kang kabeh wis kapilah lan kapilih lumantar sumber ahli ing SMK I Surakarta.

### Instrumen Panaliten

Panaliti minangka instrumen kang utama ing panaliten aspek stilistik lan aspek filosofis cakepan gendhing pahargyan manten panaliti duweni fungsi minangka *penafsir* kang bakal nafsirake data arupa cakepan gendhing, *pengamat* kang bakal niti lan nliti cakepan gendhing lan paneges kang bakal ngandharake asil panaliten lan dudutan ing pungkasan..

### Teknik Pangumpuling Data

Teknik pangumpuling data kaperang dadi loro, yaiku teknik pustaka lan teknik transkripsi. Andhran ngenani teknik pangumpuling data bakal kajlentrehake ing *sub point* ing ngisor iki:

#### 1) Teknik Pustaka

Teknik pustaka yaiku ngumpulake data kanthi dhasar sumber kang katulis minangka evaluasi kanggo weneh pambiji marang basane panulis. Data-data kang dikarepake yaiku data kang laras karo sasaran lan tujuan panaliten.

Teknik pustaka katindakake kanthi ngumpulake data saka sumber kapustakan. Sumber-sumber kang dimaksud yaiku awujud buku antologi gendhing, cathetan gendhing, lan cakepan gendhing kang awujud software. Ing metode iki panaliti ngupaya nyinaoni literatur ing babagan kang duwe sesambungan karo objek kang diteliti.

#### 2) Teknik Transkripsi

Transkripsi minangka salah sawijine teknik pangumpuling data. Ing panaliten iki, Transkripsi ditindakake kanthi ngrungokake data kang awujud rekaman audio. Data kang awujud audio mau banjur didadekake teks kanthi nyathet perangan kang laras karo panaliten iki. Transkripsi ing panaliten iki duweni maksud ngelih data kang asipat lisan dadi data kang asipat teks kanthi tujuan nggampangake analisis tumrap data lisan kasebut.

### Panintingane Data

Panintingane data katindakake kanthi teknik analisis deskriptif. Diskriptif kang dimaksud yaiku andharan ngenani cakepan gendhing-gendhing pahargyan manten adat Surakarta kanthi migunakake titinga struktural kang ing jerone uga bakal kadhudhah struktur lair lan struktur batine lan titingan aspek stilistik. Titingan struktural ing panaliten iki ngandharake wujud wewangunane cakepan gendhing pahargyan manten. Kejaba wewangunane cakepan gendhing pahargyan manten, kanthi titingan struktural uga bisa ndhudhah makna lan maksud kang ana sajrone cakepan gendhing.

Saka titingan struktural uga bisa ndhudhah bab aspek stilistik sajrone cakepan gendhing pahargyan manten adat Surakarta. Aspek stilistik ing cakepan gendhing yaiku lelewaning basa lan pamilihing tembung. Aspek stilistik mau awujud lelewaning basa kang ngandharake purwakanthi lan majas, pamilihing tembung kang awujud basa rinengga. Basa rinengga kang digunakake ing analisis iki yaiku tembung entar tembung wantah, tembung sarija, tembung yogaswara lan pepindhan.

Sabanjure kanthi titingan struktural uga bisa kadhudhah makna lan maksud kang ana sajrone cakepan gendhing pahargyan manten adat Surakarta. Analisis data arupa cakepan gendhing kasebut migunakake trap-trapan kaya ing ngisor iki.

**ANDHARAN LAN JLENTREHAN****Wujud Wewangunaning Cakepan Gendhing**

Wujud wewangunaning cakepan gendhing pahargyan manten adat Surakarta bakal kajlentrehake ing ngisor iki :

**Sekar Alit utawa Sekar Macapat**

Sekar macapat mujudake puisi Jawa kang kaiket dening paugeran, ing antarane guru wilangan, guru lagu lan guru gatra kang cara macane migunakake tembang kanthi nengene pedhotan. Kejaba nduweni paugeran arupa guru gatra, guru wilangan lan guru lagu sekar macapat uga nduweni paugeran kang asipat watak.

**Ktw. Larasmaya Pada Kapisan**

| Gatra | Cakepan Gatra                     | G.Wilangan | G.Lagu |
|-------|-----------------------------------|------------|--------|
| 1     | <i>Sapunika sampun rawuh</i>      | 8          | u      |
| 2     | <i>Penganten kakung lan putri</i> | 8          | i      |
| 3     | <i>Pindha sasangka sumunar</i>    | 8          | a      |
| 4     | <i>Kembar cumlorot mblerengi</i>  | 8          | i      |
| 5     | <i>Weh suka ingkang tumingal</i>  | 8          | a      |
| 6     | <i>prasasat ketiban rukmi</i>     | 8          | i      |

Kejaba paugeran guru gatra, lagu, lan wilangane uga ana tegese cakepan sekar ing dhuwur yaiku ngandharake bab panyandra. Panyandra kang ana ing pada kapisan mujudake panyandra tumrap rawuhing pinanganten lan sasana pawiwahan. Miturut pada kapisan, Penganten kang wus teka lan ngagem busana iku kaya kaya nduweni perbawa kaya dene rembulan lan bisa gawe senenge ati sapa wae kang nyawang. Isi saka pada kapisan mau laras karo watake sekar kinanthi yaiku seneng, tresna lan asih.

**Lelagon**

Lelagon utawa lagon sejatine ora klebu jinise tembang utawa sekar. Lagon ora duweni paugeran kang kaiket kaya dene sekar utawa tembang. Lagon utawa lagu ora klebu jinise tembang, amarga lagu iku titi laras, luwih trep diarani lagu ing *syair* utawa puisi. Cakepan kang klebu lelagon yaiku:

*Ibu pertiwi  
paring boga lan sandhang kang murakabi*

*paring rejeki manungsa kang bekti  
ibu pertiwi ibupertiwi  
sih sutresna mring seami  
ibu pertiwi kang adil luhur ing budi  
ayo sungkem mring ibu pertiwi  
(Ktw. Ibu Pertiwi)*

Cakepan ketawang ibu pertiwi diungelake minangka gerongan. Gerongan tegese cakepan kang ditembangake kanthi bebarengan lan bebarengan karo ungle swara gamelan. Wewangunaning cakepan gendhing ketawang ibu pertiwi mujudake struktur lelagon, bab iki bisa didudut kanti nyocogake strukture klawan struktur sekar. Struktur sawijining pada kang ora ana ing struktur sekar tegese pada mau klebu jinis lelagon. Lelagon ora nengene paugeran kang gumathok kaya ing sekar naging ngutamakake titi laras lan thinthingane gamelan. Gendhing ketawang ibu pertiwi lumrahe diungelake ing wanci kirap kasatriyan.

**Wangsalan**

Wangsalan yaiku salah sawijine ukara kang dumadi saka siji utawa rong *frase*, ing sajroné ukara mau ngemu makna kang sesingidan lan wangsulane uga ana ing ukara mau. Amarga sipate kang sesingidan, mula kudu gathukake tembung-tembung kang ana sajroné ukara kasebut kanggo mikolehi wangsulane.  
*Manis rengga, satriya ing lesan pura  
setyanana yen lalia marang sira*

*mardi basa, wengku salu, welut wisa  
karya wulang wewatone wong ngawula*

*Ngluri marga, pusara akhiring wisma  
Anuruta, ra orane nemu siya*

(Ktw. Langen Gita Srinarendra)

Struktur wangsalan kang digunakake ing cakepan ktw. Langengita Sri Narendra mujudake bentuk wangsalan rolas wanda. Analisis ngenani struktur wangsalan mau bakal kajlentrehake ing ngisor iki.

**Manis rengga, satriya ing lesan pura  
setyanana yen lalia marang sira**

Manis rengga tegese glali tbane lali, dene satriya ing lesan pura tegese Setiyaki, tibane setya.

:

**mardi basa, wengku salu welut wisa  
karya wulang wewatone wong ngawula**



*Mardi basa = Karya wulang Mardi basa tegese sinau utawa ngudi ilmu, ngudi ilmu ateges wulang. Wengku salu Welut wisa = Wewaton Wong Ngawula Welut wisa tegese : ula Tibane ngawula*

*Ngluri marga, pusara akhiring wisma  
Anuruta, ra orane nemu siya  
ngluri marga tegese ngetut tibange nurut, ra  
orane nemu siya tegese ora bakal gela.*

#### Salisir

Salisir duweni wewangunan kang gumathok yaiku, saben sapada dumadi saka patang gatra, saben gatra dumadi saka wolung wanda.

*Parabe sang mara bangun  
Sepat domba kali oya  
Aja dolan lan wong priya  
geng remeh nora prasaja  
(Ldr. Gleyong, Ldr. Tirta Kencana, Ldr. Mugi Rahayu, P.I)  
Guru gatra : 4 Guru Wilangan : 8*

#### Parikan

Parikan yaiku sawijine ukara kang dumadi saka rong frase kang saben pungkasan *frase* kapisan lan *frase* kapindho duweni dong-dhinge swara kang padha.

*Manis rengga kusumane  
Satriya ing lesan pura  
Setyanana dhuw gustine  
Yen laliya marang sira  
(Ldr. Wilujeng P.I)*

Cakepan gendhing ing dhuwur ngandharake struktur parikan yen dititi saka tibaning swara saben pungkasaning gatra. Paugerane parikan cocog yen ditandhingake klawan data kasebut. Saben sapada dumadi saka patang gatra, saben sagatra dumadi saka wolung wanda. Cakepan mau mujudake bentuk parikan patang gatra.

#### Abon-abon

Abon-abon mujudake teks kang arupa tetembungan kang ora ana sesambungane karo ukara utama. Saka andharan mau ateges abon-abon amung duweni kalungguhan minangka selingan.

Abon-abon lumrahe ora katulis lan ora ana ing cathetan gendhing. Abon-abon duweni sipat lisan lan manasuka. Lisan tegese mung ana ing sindhenan lan ora ana ing cathetan.

*jarweng janma, janma kang koncatan jiwa  
wong prawira*

*yo mas...yo mas...*

*gones....*

*Wong prawira mati lelabuhan negara*

*saji siswa arane basa nawala  
nadyan lamong, nyalemong tanpa ukara*

*Janur gunung, ukuran bunder pinala*

*yo mas yo mas...*

*aja leren yen jangkane durung teka*

*Rubeng garwa bangsa weri Jaladara*

*yomas...*

*kaya ngapa kang gawe lara wiaga*

(Ldr. Tedhak saking, Rekaman)

Sejatine sakehing gendhing migunakake abon-abon lang wangsalan kaya kang ana ing ladrang tedhak saking. Abon-abon lan wangsalan mau duweni kalungguhan minangka isen-isening gendhing, dadi sipate manasuka. Sakabehing abon-abon sipate lisan ln ora katulis mula mung bisa ditemoni ing data kang arupa rekaman.

#### Purwakanthi (Titi Swara)

Estetika *syair* lagu utawa cakepan gendhing ora mung gumantung saka jembare ide kang diduweni dening pangripta sajrone reriptane. Estetika uga Ora mung saka reroncening tembung, ukara, larik, lan bait nanging uga magepokan karo swara. Sajrone cakepan gendhing kang asipat estetik, swara mligine ing cakepan gendhing caket sesambungane klawan thinthingan swara utawa *musik* umpamane, laras, wirama, pathet, lan sapanunggale. Swara saliyan minangka rerenggan sajrone puisi (cakepan gendhing) uga duweni piguna kang luwih wigati, yaiku gawe nandhese pocapan, nuwuhake rasa, lan menehi gambaran utawa angen-angen kang cetha saengga nuwuhake swasana kang mligi.

#### Purwakanthi Guru Swara (Asonansi)

Purwakanthi guru swara yaiku *paduan* Swara vokal kang diambali saka tembung kang beda, isa uga disartani konsonan kang padha utawa beda ing larik kang padha. Purwakanthi guru swara minangka runtun vokal ing larik *syair*. Purwakanthi guru swara sajrone cakepan gendhing duweni piguna kanggo negesake pangrasa kang diaturake pangripta utawa pamicara.

**Murca jiwa jawata ngungkuli warna**  
(P.I, Gatra I)

*Lalu mangsa, panungsuling magut yuda*  
*Yen kasepa, Mbantoni lara asmara*  
(P.II)  
(Gd. Ayak-ayak)

Gatra utawa larik ing dhuwur mujudake purwakanthi guru swara. Saben salarik duweni tembung utawa frasa kang dipungkasi kanthi vokal kang padha. Vokal utawa tibaning swara kang padha klebu ing purwakanthi guru swara.

#### **Purwakanthi Guru Sastra (Alitrase)**

Purwakanthi guru sastra yaiku *paduan* swara konsonan ing pungkasaning tembung ing salarik diwiwiti vokal kang pada utawa beda.

**Kembang Kencur, kacaryan agung cinatur**  
*sedhet kang sarira, gandhes ing wiraga*  
*kewe yen ngendika, angenganyut jiwa*  
(Ktw. Puspawarna P.I)

Gatra kapisan ing mujudake purwakanthi guru sastra. Bab mau bisa kajlentrehake kaya mangkene, *Kembang Kencur, kacaryan agung cinatur*, Kencur-cinatur duweni wanda pungkasan kang tibane padha yaiku -ur.

#### **Purwakanthi Guru Lumaksita (Repetisi)**

Repetisi yaiku pangambalan swara (bunyi), wanda, tembung utawa perangan kang dianggep wigati kanggo menehi kontek kang nandhes. *Srinarendra kang minulyeng jagad raya babo, jagad raya aden aden, ande babo*  
(Ktw. Langen Gita Srinarendra)

Cakepan gendhing jinis wangsalan sajrone gendhing ketawang Langen Gita Srinarendra uga ditemokake gaya bahasa repetisi. Laras karo gunane gaya bahasa mau, pangambalan kang ana ing cakepan iki weneh teges kang nandhes tumrap *frasa* kang dianggep penting lan kudu ditandhesake. Jagad raya dianggep penting amarga nuduhake wewengkon kang dikuwasani dening Srinarendra.

#### **Aspek Filosofis Sajrone Cakepan Gendhing Pahargyan Manten**

Gendhing-gendhing pahargyan manten kang diungelake ing adicara dhaup wose nduweni telung perkara yaiku pangajab, panyandra, lan panggulawenthahan. Pangajab tegese pandonga tumrap temanten, kaya dene ing cakepan gendhing larasmaya pada katelu

*Pramila ta candranipun*  
*Penganten kakung lan putri*  
*Berkahing tamu sadaya*  
*Kang temanten mugi-mugi*  
*Kalisa ing sambekala*  
*Tulus widada lestari*

Panyandrane temanten ana ing cakepan gendhing larasmaya pada kapisan yaiku:

*Sapunika sampun rawuh*  
*Penganten kakung lan putri*  
*Pindha sasangka sumunar*  
*Kembar cumlorot mblengeri*  
*Weh suka ingkang tumingal*  
*prasasat ketiban rukmi*

Panggulawenthahan ana ing cakepan gendhing Subakastawa macapat yaiku:

*Saranane wong aluhung*  
*betah lapa kurang guling*  
*elinga solah jadmika*  
*yen micara kudu manis*  
*murih sengsem ing sasama*  
*samaning manungsa sami*

Kejaba telung tuladha mau sejatine isih akeh cakepan gendhing pahargyan manten kang ngamot pangajab, panggulawenthahan lan panyandra.

#### **PANUTUP**

##### **Dudutan**

Tintinga aspek stilistik tumrap cakepan gendhing ing antarane aspek pangganggone *gaya bahasa* kang mligi, pamilihing tembung utawa diksi, lan pangganggone pola swara. Cakepan kang dianalisis kajupuk saka gendhing kang cacahé limalas, nanging kang dianalisis ora sakabehing cakepan, mung cakepan kang laras klawan underaning panliten. Kanggo weneh



gegambanan kang cetha lan jangkep ngenani stilistika ing cakepan gendhing pahargyan manten adat Surakarta, ing bab V iki uga bakal diandharake rumusan pokok minangka minangka duduta saka bab-bab sadurunge.

Cakepan gendhing pahargyan manten dumadi saka pirang pirang jinis cakepan. Jinis cakepan digunakake adhedhasar ketukan kang ana ing gendhing kanthi tujuwan nglarasake klawan gendhinge. Jinis cakepan mau yaiku, sekar, lelagon, wangsalan, parikan, salisir lan abon-abon

#### 1. Purwakanthi

Aspek swara kang ana ing cakepan gendhing pahargyan manten adat Surakarta ing antarane, purwakanthi guru swara, purwakanthi guru sastra, lan purwakanthi guru lumaksita. Adhedhasar data kang dianalisis, bisa dimangerteni menawa purwakanthi guru swara lan purwakanthi guru sastra nduweni piguna kang wigati tumrap nilai estetis sajrone riptan sastra kang awujud cakepan gendhing.

Cakepan gendhing kang kawangun saka purwakanthi guru swara, guru sastra, lan guru lumaksita lumrahe ana ing gendhing jinis lelagon lan wangsalan. Kejaba purwakanthi, majas uga akeh ditemokake ing cakepan gendhing jinis lelagon. Lelagon minangka riptan gendhing kang ura kaiket paugeran dadi anggane nulis bisa mardika. Wangsalan uga akeh kang migunakake purwakanthi. Panganggane purwakanthi ing wangsalan bisa mimbuhi kaendahan lan negesake maksud.

#### 2. Aspek Filosofi

Cakepan gendhing pahargyan manten adat Surakarta uga duweni sipat filsafat. adhedhasar analisis data, sipat filsafate cakepan gendhing mujudake sipat etik sastrane. Cakepan gendhing pahargyan manten adat Surakarta duweni fungsi panggulawenthahan babagan nilai-nilai luhur ing bebrayan, pangajab, lan panyandra.

#### Pamrayoga

Ing bebrayan Jawa umume ngrungokake gendhing dirasakake minangka panglipur wae, nanging sejatine gendhing kang mawa cakepan uga ngandhut piwulang. Para waranggana lan wiraswara umume uga mung winates nembangake wae tanpa mangerteni maksud, makna lan tegese cakepan gendhing. Karya sastra kang awujud cakepan gendhing mujudake riptan sastra Jawa lawas kang duweni nilai estetis lan panggulawenthah kang luhur, mula anggane sinau sastra gendhing uga kudu nengenake aspek kasastrane ora mung titi laras wae.

Panliten kanthi tintingan stilistika minangka purwakaning jangkah sajrone ndhudhah agunging

khasanah kasusastran Jawa. Panliten tumrap riptan Jawa uga minangka wujud kaperdulene panliti sajrone njaga lestari budaya Jawa lan minangka wujud pikurmatan tumrap pangripta.

#### KAPUSTAKAN

- Suraji. 2005. *Sindhenan Gaya Surakarta*. Surakarta: Tesis STSI Surakarta
- Atmojo, Bambang Sri R, dkk. 2011. *Penciptaan Gendhing Pamijen Dalam Penyajian Uyon-Uyon*. Yogyakarta : Lembaga Penelitian ISI Yogyakarta
- Sugimin. 2010. *Perkembangan Macapat dan Kontribusinya Dalam Karawitan Jawa*. Surakarta: E-Journal ISI Surakarta
- Muljono, Untung. 2013. *Pendidikan Nilai Luhur Melalui Tembang (Lagu) Dolanan Anak*. Yogyakarta: E-Journal ISI Yogyakarta
- Budiarti, Muriah. 2013. *Konsep Kepesindhenan dan Elemen-Elemen Dasarnya*. Surakarta: E-Journal ISI Surakarta
- Padmosoekotjo, S. 1960. *Ngengrengan Kasusastran Djawa I,II*, Jogjakarta: Hien Hoo Sing
- Pradopo. 1997. *Pengkajian Puisi: Analisis Serat Norma dan Analisis Struktural & Semiotik*. Yogyakarta: Gajahmada University Press
- Diyono. \_\_\_\_\_. *Kempalan Gendhing-Gendhing Pahargyan*. Surakarta: CV. Cendrawasih
- Sugiyarto, A. 1998. *Kumpulan Gendhing-gendhing Jawa Karya Ki Narto Sabdho*. Semarang: \_\_\_\_
- Keraf, Gorys. 2006. *Diksi dan Gaya Bahasa, Komposisi lanjutan 1*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama